

تصویر ۳

آید. بافنده گره به گره و میلی‌متر به میلی‌متر (گاه کمتر) به قالی شکل می‌دهد و در واقع ذره‌ذره آن را می‌آفریند. زمانی که طرح و رنگ و نقش برای بیان کافی نباشد، هنرمند از خوشنویسی کمک می‌گیرد و گاه خوشنویسی خود به عنوان طرح و نقشی بدیع در قالی به کار می‌رود.

بافندگان گلیم و زیلو و قالی‌های محلی در نقاط مختلف ایران، از الگوها و طرح‌های سنتی و محلی استفاده می‌کنند و آن را از راه تجربه و کار در نزد پیش‌کسوتان فرا می‌گیرند و اغلب نیازی به طرح و نقشه‌ی کشیده شده بر کاغذ ندارند. به اصطلاح «خیالی» می‌بافند. بافت خیالی اغلب شامل طرح و نقش‌های ابداعی بافنده نیز می‌شود در چنین مواردی زمانی که بافنده قصد بافت مناظر و چهره‌ها و به خصوص خوشنویسی را داشته باشد، اشکالاتی از نظر تناسب و هماهنگی پیش می‌آید. به عنوان مثال در تصویر شماره ۲ یکی از هواخواهان و مریدان نورعلی‌شاه، از درویش طریقه‌ی نعمت الهی که به علت داشتن صورت جذاب، نقاشی‌های متعددی از او کشیده شده است، تصویرش را در قالیچه‌ای به صورت خیالی بافته است. همان‌طور که در تصویر ملاحظه می‌شود، دست‌ها و صورت تناسب چندانی ندارند و این عدم تناسب و هماهنگی در درازتر شدن سمت راست صورت (دفورمه شدن) و انگشتان غیرمتناسب دست‌ها مشخص‌تر است. در قسمت پایین فرش، در بخش خوشنویسی این ناهماهنگی بیشتر خودش را نشان می‌دهد. بیت شعری که در اینجا بافته شده برعکس است (از نظر جهت نوشتن). بررسی این فرش نشان می‌دهد که احتمالاً بافنده بی‌سواد بوده- در غیر این صورت بیت شعر ذکر شده را برعکس نمی‌بافت- و از آنجایی که فرد بی‌سواد توانایی نوشتن شعر را ندارد، در نوشتن شعرها برای بافت، از کسی کمک گرفته است. اینکه هنرمند قالی‌باف شعر نوشته شده را به صورت نقش در اختیار داشته یا خود آن را به صورت نقش درآورده، با توجه به نوع چیدن نوشته‌ها جای بررسی بیشتری دارد که در این مقاله مجال پرداخت به آن نیست.

نوع دیگر بافت قالی، بافت از روی نقشه است که رواج بیشتری دارد. در این نوع بافت، طراح نقشه یا از نقش‌های موجود که در طول دوران‌های مختلف توسط هنرمندان توسعه و تکامل یافته است، استفاده می‌کند و یا با ترکیب جدیدی از آن‌ها نقش جدیدی ابداع می‌کند. گاهی نیز بنا به سفارش کسی یا به منظوری خاص برای کاربردی خاص یا مکانی خاص، طرحی زده

تصویر ۲

خوشنویسی به کار رفته است، پرداخته‌اند. این اثر هر چند از بسیاری جهات بسیار پرازش است ولی آن را تنها می‌توان مقدمه‌ای برای تحقیق در این زمینه‌ی بسیار گسترده به حساب آورد.

در این مقاله سعی شده است تا به طور کلی و اجمالی این شاخه از خوشنویسی- قالی بافی معرفی شود. لازم به ذکر است که هر یک از عناوین این مقاله می‌تواند موضوع تحقیق گسترده‌ای باشد که نیاز به فرصت و مطالعات مبسوط‌تری دارد که از مجال این مقاله تحقیقی خارج است.

این مقاله با مطالعه و بررسی قالی‌های به نمایش گذاشته شده در موزه‌ی فرش ایران و با استفاده از تصاویر قالی‌های کتب و نشریات داخلی و خارجی انجام گرفته است. و چنان که قبلاً نیز ذکر شد تلاش شده تا بدون وارد شدن به جزئیات و مطالب تخصصی ترکیب این دو هنر ارزنده و زیبای ایرانی (خوشنویسی و قالی بافی) مورد بررسی قرار گیرد.

همچنین خوشنویسی و یا کلاً خط روی قالی از نظر شیوه‌ی نگارش، نوع خط، زبان و انواع مختلف موضوعاتی که مورد توجه هنر قالی بافی بوده، مورد بررسی قرار گرفته است. ولی قبل از هر چیز لازم است توضیحی کلی در مورد کاربرد خوشنویسی در قالی آورده شود.

کاربرد خوشنویسی در قالی

طیف گسترده‌ای از اقشار مختلف مردم ایران به کار قالی بافی اشتغال دارند و این طیف شامل افراد مختلفی است که از کارگاه‌های کوچک خانگی که گاه تنها از یک‌دار قالی و تجهیزات ابتدایی مربوط به آن تشکیل می‌شود، گرفته تا کارگاه‌های حرفه‌ای پیشرفته زیر نظر اساتید مجرب و همکاری تیم ماهر نقشگران و بافندگان، به تولید فرش مشغولند.

این گستردگی و تنوع و همچنین طولانی و دشوار بودن بافت، باعث می‌شود که حتی در مواردی هم که بافت فرش صرفاً به نیت درآمد مادی و گذران زندگی است، نوعی رابطه‌ی عاطفی و روحی بین بافنده و فرش به وجود

بررسی اجمالی خوشنویسی بر روی قالی

تصویر ۱

دکتر مهناز شایسته فر

عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس

مریم خانعلیو

کارشناس ارشد پژوهش هنر

چکیده:

بافت قالی ممکن است با طرح و نقشه یا خیالی انجام شود. خوشنویسی قالی در قسمت‌های مختلف آن ممکن است بافته شده باشد. زیبایی کلمات و ترکیب آن‌ها موجب زیبایی خوشنویسی است. خطوط کوفی، نستعلیق، نسخ و ثلث در خوشنویسی‌های قالی‌ها به کار می‌روند. زبانی که در خوشنویسی قالی به کار رفته ممکن است فارسی، عربی، ترکی، لاتین، عبری یا میخی باشد. انواع نوشته‌های روی قالی‌ها از نظر موضوعی، غنایی، تاریخی، مذهبی، رزمی، تقدیم‌نامه و توصیف شخصیت‌ها و مکان‌ها متفاوت هستند. مطالبی که در این مقاله به اجمال مورد بحث قرار گرفته است به این شرح است:

- کاربرد خوشنویسی در قالی

- شیوه نگارش

- نوع خط

- زبان

- انواع خط نگاره‌های قالی

واژگان کلیدی:

خوشنویسی، قالی، موضوع، خط نگاره

مقدمه:

«واژه فرش» به آنچه زمین را با آن می‌پوشانند گفته می‌شود. مثلاً «آجر فرش» یا «فرش کردن حیاط» به معنی «موزاییک پوش یا آجر فرش کردن» می‌باشد.^۱ این تعریف کلی از فرش به کاربرد اولیه و اصلی فرش برمی‌گردد. اساساً فرش به منظور پوشاندن کف محل زندگی انسان تولید می‌شد. چنان‌که گفته می‌شود قالی بافی در ابتدا بین ایلات گله‌دار و روستائینان صاحب چشم پدیدار شد و نخست صرفاً جنبه‌ی شخصی و نیاز خصوصی داشته و تدریجاً جنبه‌ی اقتصادی و بازرگانی یافته و به صورت انبوه تولید شده است.^۲

در طول زمان هنرمند قالی باف امیدها، آرزوها، تخیلات، رنج‌ها و اعتقاداتش را به صورت نقش‌هایی زیبا بر قالی‌ها بافته و در این راه برای بهتر بیان کردن منظورش و گاه برای تزئین، از خط نوشته‌ها نیز استفاده کرده است. در طول دوران‌ها و در میان نژادهای مختلف بشر خط و نوشتن دارای تقدس خاصی بوده است. خط وسیله‌ای بوده برای ثبت و ضبط و انتقال کتاب‌های مقدس اوراد و تواریخ ملل و برای ایجاد ارتباط بین نسل‌ها. و در تمام این دوران سعی شده است تا خط در مسیر هرچه ساده‌تر، زیباتر و خواناتر

شده پیش برود. در اسلام نیز کتابت و نوشتن دارای تقدس است. در اولین آیاتی که از جانب خداوند بر پیغمبر نازل می‌شود به قلم که وسیله نوشتن است، قسم یاد می‌شود^۳ و مسلمانان تمام تلاش خود را جهت آموزش و زیباسازی خط به کار می‌برند و به این ترتیب انواع خوشنویسی ابداع می‌شود و پیشرفت می‌کند. و در موارد مختلف در کتابت متون مقدس و علمی و عرفانی و تاریخی و... و تزئین در بناها، دستبافته‌ها، و دستساخته‌ها (سفال، فلزکاری، شیشه‌گری و...) به کار می‌رود.

در زمینه‌ی بررسی خوشنویسی روی قالی کمتر تحقیق جامعی انجام گرفته است. محققین قالی بیشتر در زمینه‌های بافت، طرح، رنگ و بازارهای فروش و روش‌های نگهداری آن فعالیت می‌کنند. در ارتباط با خوشنویسی، مقالات یا مطالب پراکنده‌ای اغلب به صورت اشاره و گذرا و بسیار مختصر آن هم نه به صورت مستقیم، در منابع مختلف آمده است^۴ و این زمینه تحقیقی نیاز به فعالیت گسترده اساتید مجرب و مطلع رشته‌های قالی بافی و خوشنویسی دارد. استاد سیدرضا خشکنابی در کتاب «ادب و عرفان در قالی ایران» به جمع‌آوری و بازخوانی نوشته‌های تعدادی از فرش‌هایی که در آن‌ها

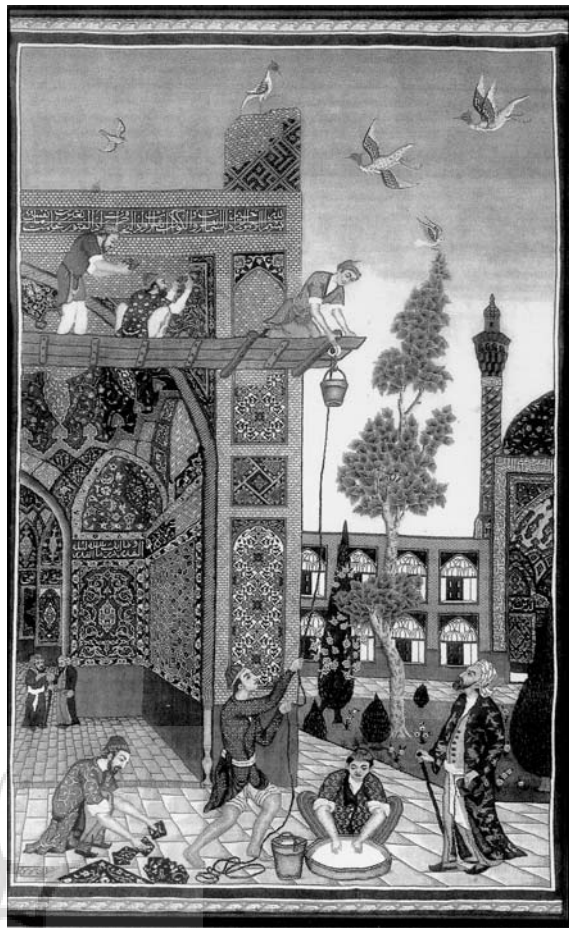

تصویر ۷

گرفته شد. در قالی‌هایی که توسط نگارنده بررسی شده‌اند، کمتر به صورت مستقیم از خط کوفی استفاده شده است ولی اثرات این نوع خوشنویسی بر طرح‌ها و نقش‌ها کاملاً نمایان است. در تصویر شماره ۵، طرح‌های سفید در زمینه تیره در حاشیه‌ی پهن قالی شباهت بسیاری به نوعی کوفی موسوم به مشبک دارند. و در تصویر شماره ۶ در نمای مناره کاشی‌کاری نیمه تمامی دیده می‌شود که کلمات «الله» و «محمد» به خط کوفی بنایی بر آن مشخص است. و در تصویر شماره ۷ شهادتین در کادری مربع در حاشیه‌ی پهن به شیوه‌ی کوفی بنایی نوشته شده است.

خط نستعلیق: این خط از زیباترین انواع خوشنویسی است و در نمونه‌های مورد بررسی بیشتر از سایر انواع دیگر خط دیده می‌شود. طراحی و بافت آن به علت انحناها و قوس‌ها مشکل است- این مشکل در نوع خط کوفی کمتر است چون کوفی بیشتر از خطوط افقی و عمودی راست و زاویه دار ترکیب می‌یابد. خواندن نستعلیق آسان است و امروزه به عنوان خطی که هم نوشتن آن سریع و آسان است، هم زیباست و هم خوانا، کاربرد بیشتری دارد و همین کثرت کاربرد آن در خوشنویسی قالی نیز دیده می‌شود. یک نمونه‌ی زیبای این نوع خط در تصویر شماره ۸ بالا و پایین تصویر دیده می‌شود.

خط نسخ: این نوع خط از نظر خوانا بودن، آسان‌ترین نوع است و به همین دلیل به عنوان خط معمول و مرسوم برای نوشتن قرآن و دعاها شناخته می‌شود. طرح آن نیز ساده‌تر از نستعلیق است. در تصویر شماره ۸ که متن

تصویر ۶

می‌توان یافت. نوشته‌های افقی و عمودی حاشیه‌ها در دو طرف و پایین تمثال به روی خط کرسی افقی است. دو مصراع لچک بالای قالی چلیپاست و نوشته‌ی بالای تصویر و بالای نوشته‌ی «علی ولی الله» به شیوه خط کرسی خمیده نوشته و بافته شده است.

همچنین در تصویر شماره ۴ که تمثال مبارک حضرت رسول (ص) بافته شده است، یک نمونه عالی از خوشنویسی بر روی خط کرسی دایره‌ای دیده می‌شود. آنچه در این فرش قابل توجه است، زیبایی خط ثلث به کار رفته در آن است که نهایت تناسب و زیبایی خود را بر روی دایره حفظ کرده است. شیوه نگارش خط بحث دیگری در زیبایی خط پیش می‌آورد که مربوط به نوع خط می‌شود. برای بررسی این مورد در بخش بعدی انواع خطوط مورد مطالعه قرار می‌گیرد، البته لازم به ذکر است که در این قسمت تنها خطوطی که بیشترین استفاده را در قالی بافی داشته‌اند، مورد توجه قرار گرفته‌اند.

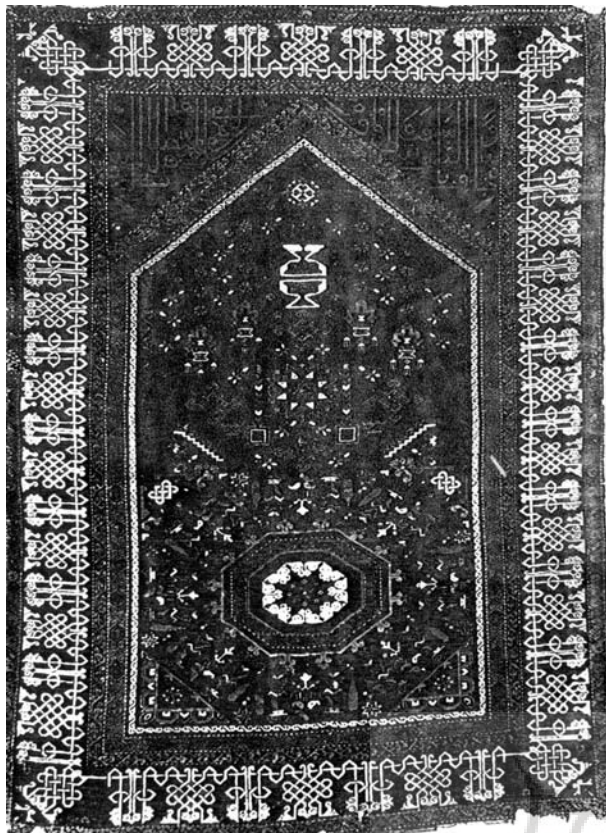
نوع خط

در هنر اسلامی و ایرانی خط نه تنها وسیله‌ای برای بیان مطالب، که خود هنر زیبا و پیشرفته‌ای است و حتی تا مدت‌ها به علت ممنوعیت تصویرسازی چاندان در هنر اسلامی، به عنوان تنها عامل تزئین به کار می‌رفت. امروزه نیز هنر خوشنویسی از زیباترین هنرها به شمار می‌آید و اساتید خوشنویسی در هرچه بهتر و زیباتر نوشتن آن تلاش می‌کنند.

در خوشنویسی قالی نیز مانند خوشنویسی بر روی سایر آثار هنری نظیر سفال و فلزکاری و کنده کاری روی سنگ و چوب و معماری و کاشی‌کاری و... انواع خط هم به عنوان بیان مطلب و هم به عنوان عنصر تزئینی به کار می‌رود.

از انواع متعدد خط، در این جا چهار نوع متداول تر آن در قالی‌بافی بررسی می‌شود که عبارتند از: کوفی، نستعلیق، نسخ، ثلث.

خط کوفی: این خط از اولین خطوطی بود که جهت تزئین و نوشتن به کار

تصویر ۵

بناهای دارای کتیبه در نقش قالی‌ها آورده شود.

در هر صورت سعی می‌شود تجانس و تفاهم مفهوم و زیبایی، خط و ارتباط آن با تصاویر و طرح‌های قالی رعایت شود. در نوشتن مطالب طولانی در بیش از یک ردیف (طول یا عرض) فرش، اغلب توالی مطالب و دنبال هم قرار گرفتنشان در نظر گرفته می‌شود و نظم منطقی در جهت نوشته‌ها نیز رعایت می‌شود که این نظم در قالی‌های مختلفه متفاوت است. در این جا بحثی در مورد شیوه‌ی نگارش خوشنویسی بر روی قالی‌ها پیش می‌آید که در بخش بعدی به آن خواهیم پرداخت.

شیوه‌ی نگارش

شیوه‌ی نگارش خط عامل تعیین‌کننده در زیبایی و اثرگذاری آن است. هر شیوه‌ی نگارش به تنهایی یا در ترکیب با زمینه و عوامل دیگر (خصوصاً در مورد قالی) منتقل‌کننده حس و بیان خاصی است. در مبحث خوشنویسی دو عامل به عنوان معیارهای اصلی زیبایی به شمار می‌آیند:

۱- زیبایی تک تک حروف و کلمات

۲- تناسب و فاصله کلمات نسبت به یکدیگر و زیبایی ترکیب کلمات با هم و شکل کلی خط نگاره‌ها

در خوشنویسی رایج‌ترین روش معمول، نوشتن کلمات بر روی خط کرسی مستقیم است که کلمات و حروف با توجه و تناسب با آن چیده و نوشته می‌شوند. این خط مستقیم ممکن است افقی باشد (روشی که کاربرد بیشتری دارد) و یا کج (چلیپا). در مواردی روش پیچیده‌تر و دشوارتری از نوشتن مورد استفاده قرار می‌گیرد و آن نوشتن بر خط کرسی خمیده و یا گرد است که با توجه به تغییر شکل اجباری کلمات و حروف در انحناها و تغییر فواصل و شکل‌های قراردادی خوشنویسی، نیاز به مهارت زیادی دارد. این دشواری هم در خوشنویسی و هم در بافت آن وجود دارد ولی اگر با مهارت انجام گیرد، نتیجه‌ی کار بسیار زیباست. در تصویر شماره ۳ تمثال مبارک حضرت امیر(ع) بافته شده بر قالی دیده می‌شود که در آن انواع مختلف شیوه‌ی نگارش را

تصویر ۴

می‌شود و توسط بافندگان اجرا می‌شود.

در بافت قالی ممکن است از طرح‌های نقاشی‌ها و خوشنویسی‌های معروف اساتید بزرگ استفاده شود. در این نوع کار هنرمند یا عینا تصویر نقاشی شده را در قالی اجرا می‌کند و یا تنها اقتباسی از آن یا قسمتی از آن به کار می‌برد. به عنوان مثال، قالی با طرح «معراج حضرت محمد(ص)» اجرای عینی و دقیق اثر معروف استاد مینیاتور دوران صفویه سلطان محمد است. در این فرش که در کارگاه قالی‌بافی استاد موسوی سیرت بافته شده است، نقاشی و خوشنویسی در ترکیب با رنگ‌های نفیسی به کار رفته است. (تصویر شماره ۱۵) امروزه آثار زیبای مینیاتور استاد فرشچیان نیز به صورت استفاده‌ی مستقیم و غیر مستقیم در طراحی قالی به کار می‌رود. خط نگاره‌های روی قالی‌ها، متناسب با طرح‌ها و تصاویر آن انتخاب می‌شوند. و طرح و خوشنویسی مکمل یکدیگرند و هر دو در خدمت هر چه زیباتر و بهتر بیان کردن پیام هنرمند هستند.

خوشنویسی بر روی قالی ممکن است تمام متن اصلی قالی را پر کند. نظیر قالی‌هایی که تنها به منظور بیان پیام‌های خاص بافته شده‌اند به عنوان مثال: قالیچه «زیارت عاشورا» (تصویر شماره ۸) که در آن نوشته‌ها غالبند و نقش‌های اسلیمی در حاشیه‌های باریک جهت تزئین متن به کار رفته‌اند. ولی آنچه بیشتر معمول است، قرار گرفتن قطعات مختلف خط نگاره‌ها در داخل قاب‌ها یا ترنج‌هایی است که آنها را از زمینه‌ی اصلی فرش جدا می‌سازد. این نوع خط نگاره‌ها در سه قسمت اصلی قالی بیشتر دیده می‌شود:

۱- لوار قالی: آن قسمت از حاشیه‌ی فرش که نقش هنوز آغاز نشده و اغلب ساده و تک رنگ بافته می‌شود و حاشیه باریکی از خارجی‌ترین قسمت قالی را شامل می‌شود.^۷

۲- حاشیه باریک^۸ خارجی و حاشیه‌ی باریک داخلی

۳- حاشیه‌ی پهن^۹ قالی، که بین دو حاشیه‌ی باریک داخلی و خارجی را شامل می‌شود.

۴- زمینه اصلی قالی^{۱۰}، که قسمت اصلی سطح قالی را تشکیل می‌دهد. در هر چهار مورد فوق ممکن است خط نگاره داخل قاب یا ترنج باشد یا به صورت پیوسته و ادغام شده در زمینه اصلی قرار گیرد. همچنین زمینه‌ی خط نگاره ممکن است ساده، نقش دار، هم‌رنگ زمینه‌ی اصلی فرش یا با رنگی جدا ولی هماهنگ با آن باشد. همچنین ممکن است حاشیه‌ی باریکی غیر از حاشیه‌های اصلی (باریک خارجی و داخلی و پهن) قالی جهت خوشنویسی در متن قالی ایجاد شود یا حاشیه‌هایی از تصاویر ساختمان‌ها و

تصویر ۱۲

تصویر ۱۱

در یک نظر کلی می‌توان تقسیم‌بندی زیر را برای انواع خط نگاره‌ها در نظر گرفت:

۱- غنایابی: در این زمینه موضوعاتی چون وصف بهار، وصف یار، شرح مصائب عشاق و... مورد توجه قرار گرفته است. برای این منظور از اشعار شاعران بزرگ ایرانی بهره‌ها گرفته شده است.

۲- در تصویر شماره ۱۱ قالیچه‌ای محرابه با شعر سعدی در وصف بهار را می‌بینیم که به صورت خط نگاره‌هایی در داخل حاشیه‌ی پهن در خط نستعلیق زیبایی

نوشته و بافته شده است. نقش فرش شامل درخت و پرندگان بهاری خوش آوا و زیباست. درخت پر از انواع میوه‌هاست و پرندگان رنگارنگ بر شاخه‌های آن نشسته‌اند. مطلع شعر سعدی که در این قالیچه نوشته شده این است:

درخت غنچه برآورد و بلبان مستند

جهان جوان شد و یاران به عیش مستند

۳- تصویر شماره ۱۲ با عنوان شتر لیلی، تصویری از داستان مشهور لیلی و مجنون را نشان می‌دهد که در آن لیلی بر شتری سوار است و از بیابانی که مجنون در آن منزل دارد می‌گذرد و مضمون کتیبه‌های اطراف قالی شعری از نظامی در وصف این صحنه است.

... لیلی چو شنید بر زد آهی

کز خرمن او نمانده کاهی...

۴- تاریخی: شامل وقایع تاریخی و صحنه‌ها و اشعار یا مطالبی در مورد آنهاست. این وقایع ممکن است ملی باشند در غیر این صورت یا به گذشته‌ی دور تاریخ باستان ایران مربوط می‌شوند، نظیر دربار پادشاهان ایرانی: بارگاه هوشنگ شاه (تصویر شماره ۱۳) که تصویری از دربار هوشنگ شاه از شاهان باستانی ایران را نشان می‌دهد و نام او نیز در خط نگاره بالای سرش آمده است. و یا تاریخ معاصر ایران: واقعه‌ی مشروطیت در قالی بافت تبریز دیده می‌شود. (تصویر شماره ۱۴) در این قالی تصاویر شخصیت‌های مربوط به این واقعه در چهار گوشه‌ی فرش و تصویری از نبرد بین مشروطه خواهان و نیروهای مستبدین در وسط قالی بافته شده است. در قسمت‌های دیگر فرش تصاویر شخصیت‌ها و وقایع مهم دیگری آمده است که کلاً به روحیه مذهبی و ملی اشاره دارد و در حاشیه‌ی باریک داخلی بالا و پایین شعری به نستعلیق در وصف آزادی بافته شده است. و یا وقایع مذهبی که در این صورت گاه با آیات و متون مذهبی همراه است: قالی معراج پیغمبر (ص) که در تصویر شماره ۱۵ نشان داده شده، تصویری از معراج پیغمبر سوار بر فرشته‌ای با بدن اسب و سرانسانی و به همراه فرشتگان دیگر و در قسمت بالا سمت راست سه بیت و در قسمت پایین سمت چپ شش بیت در وصف این صحنه به خط زیبای نستعلیق آمده است.

۳- مذهبی: نوعی قالی است که با توجه به شکل بافت و نقش، از لحاظ ظاهری و حتی بدون توجه به متن خط نگاره، ویژگی مذهبی دارد. نظیر قالیچه‌های سجاده‌ای یا جانمازی که تصویرشان در شماره‌های ۷ و ۵ آمده است. متونی نیز که در این نوع قالی‌ها بافته می‌شوند، دارای مفاهیم مذهبی هستند. در تصویر شماره ۳، اطراف تمثال مبارک حضرت امیر(ع) اشعار واحادیتی در وصف مقام علی(ع) آمده است و در تصویر شماره ۵ خوشنویسی‌های قسمت لچک قالی که خود به شکل محرابی است در مورد

نماز و توبه که احتمالاً به حدیثی اشاره دارد.

گاه تصویر یا شماییلی از یکی از اولیا در متن بافته می‌شود و در کنار آن آیات و احادیث و اشعاری در وصف ایشان آورده می‌شود، نظیر شمایل حضرت امیر(ع) که در مورد قبل ذکر شد و شمایل حضرت رسول(ص) که در تصویر شماره ۴ آمده است و آیاتی از سوره‌ی بقره (آیه‌الکرسی) در گرداگرد آن بافته است. -تصویر یا صحنه‌ای از یک واقعه مذهبی به همراه آیات قرآنی یا اشعاری در شرح واقعه، می‌تواند موضوع مورد توجه قالی‌باف باشد. نظیر واقعه معراج حضرت رسول(ص) که در این مقاله بارها از آن یاد شده است (تصویر شماره ۱)، ذبح حضرت اسماعیل توسط حضرت ابراهیم(ع)، آدم و حوا، نزول وحی بر موسی و شبانی عیسی که تماماً در چهار گوشه‌ی فرش چهار فصل (تصویر شماره ۱۰) بافته شده‌اند. و تولد حضرت عیسی(ع) که در تصویر شماره ۱۵ نشان داده شده است و حضرت در آغوش مادرش حضرت مریم(ع) هستند.

-تصویر اماکن مذهبی که در نزد مسلمانان از قداست برخوردار هستند به همراه توصیفات از آن‌ها همراه با آیات قرآنی و یا تقدیم نامه نیز در قالی کاربرد دارد. نظیر قالی هفت شهر عشق که تصویری از هفت شهر مقدس مسلمانان را نشان می‌دهد (تصویر ۱۶) و در پایین آن نیز تعدادی از شهرهای مذهبی و ملی ایران آورده شده است. در انتهای قسمت بالای متن قالی حاشیه‌ی باریکی به خط نسخ طلایی همراه با آیاتی از قرآن کتابت یافته است و در لوار ضلع بالایی قالی به خط نسخ تقدیم نامه‌ای به حضرت ولی عصر (عج) آمده است.

-گاه دعاها و زیارتنامه‌ها در قالیچه‌ها بافته می‌شوند که با توجه به اصل خوانا بودن آنها معمولاً به نسخ هستند، تصویر شماره ۸ نمونه‌ای از این نوع را نشان می‌دهد که زیارت عاشورا است.

۴- رزمی و حماسی: حماسه‌های ملی، مذهبی و اسطوره‌ای شامل این مجموعه

تصویر ۱۰

دینی اغلب به عربی نوشته می‌شوند همچنین بعضی اشعار مدح‌گونه نیز عربی هستند. آیات قرآنی، دعاها و مدح اولیاء، شهادتین و اسماء خداوند و اولیاء بیشترین مواردی هستند که در قالی‌ها به زبان عربی بافته می‌شوند. نمونه‌های فراوانی در این رابطه وجود دارد مشخص‌ترین آن‌ها دعای زیارت عاشورا در تصویر شماره ۸ است که قبلاً از آن یاد شد. همچنین در تصویر شماره ۷ که در آن آیه الکرسی، آیه ۲۵۶-۲۵۸ سوره مبارکه بقره بافته شده است.

ترکی با حروف فارسی و اشعار شاعران ترک زبان در مناطقی از

ایران که ترکی زبان مادری و زبان رایج در منطقه قالی‌باف است، به کار رفته است. تصویر شماره ۱۱ قالی‌ای را نشان می‌دهد که متعلق به کشور آذربایجان است. در این کشور نه تنها ترکی، زبان رایج است بلکه زبان رسمی هم به شمار می‌رود و نوع حروفی که در این کشور استفاده می‌شود در زمان فعلی حروف لاتین است ولی در این فرش همان طور که در تصویر دیده می‌شود اشعار ترکی با حروف فارسی-عربی توأم نوشته شده‌اند.

لاتین که شاید ارمنی را هم بتوان از گروه این زبان‌ها به شمار آورد، در قالی‌های مختلف، اغلب به همراه صحنه‌هایی از داستان‌های مسیحی به کار رفته است.

عبری نیز زبانی است که به همراه صحنه‌هایی از تاریخ یهود در قالی‌ها استفاده شده است.

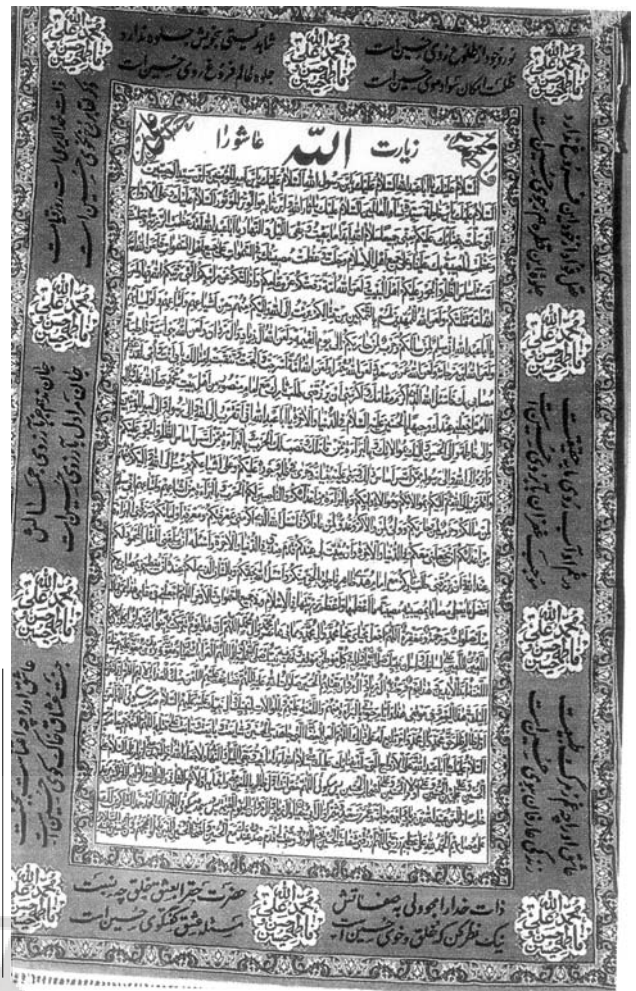
میخی نیز نظیر دو خط قبلی در ارتباط با صحنه‌هایی از دوران باستان آورده می‌شود و گاه در تلفیق با خط فارسی به کار می‌رود. در تصویر شماره ۱۰ در حاشیه باریک داخلی خط میخی به رنگ روشن در زمینه‌ی تیره نوشته شده است و احتمالاً با تصویر وسط قالی که صحنه‌ای از بارگاه داریوش شاه است ارتباط دارد. شاید سه خط آخر را نتوان به طور قطعی در ردیف خوشنویسی در قالی به شمار آورد و تنها کاربرد آن‌ها بیان مطلب و یا انتقال حس موجود در تصویر است.

استفاده متعدد زبان‌های مختلف در خوشنویسی قالی نشانگر ارتباط نقش و طرح قالی با نوع زبان به کار رفته در آن است، همان‌طور که در متون و صحنه‌های مذهبی، اسلامی، مسیحی و عبری دیده می‌شود. همچنین نوع کاربرد و زبان و مذهب بافنده یا سفارش دهنده را نیز منعکس می‌کند و برای صحنه‌های قالی فضای لازم را جهت انتقال حس و بیان مطلب، به وجود می‌آورد.

در هر صورت این مبحث نیز در ادامه‌ی بحث‌های قبلی نشانگر ارتباط خوشنویسی با تصاویر متن قالی است. کاربرد انواع خط نگاره‌ها با توجه به انواع طرح‌های قالی در بخش بعد بررسی می‌شود.

انواع خط نگاره‌های قالی

در بررسی خوشنویسی روی قالی‌ها به این نتیجه می‌رسیم که موضوعات مختلفی در قالی مورد توجه هنرمندان قالی‌باف بوده است. موضوعاتی که در ارتباط تنگاتنگ فرهنگ اعتقادات ملی و دینی، آداب و رسوم و علایق بافندگان و استفاده‌کنندگان قالی است. و در طول زمان نیز با همت اساتید این فن، به پختگی و کمال رسیده است.

تصویر ۸

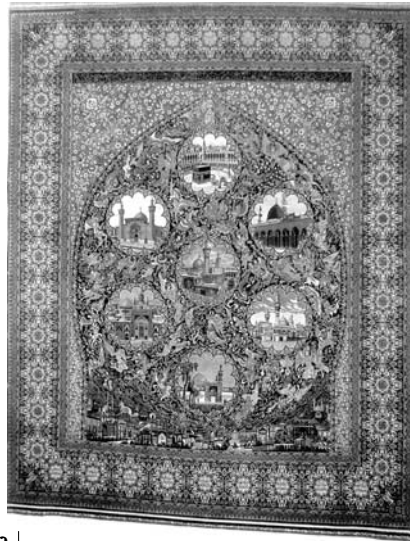
زیارت عاشورا و اشعاری در ثنای امام حسین (ع) در آن بافته شده کاربرد خط نسخ دیده می‌شود. زیارت عاشورا در خط نسخ و اشعار در خط نستعلیق بافته شده است که به خوبی تفاوت کاربرد این دو نوع خط را نشان می‌دهد. **خط ثلث:** این خط بیشتر جنبه‌ی تزیینی دارد. خط زیبایی است ولی به علت در هم رفتن کلمات، خواندن آن دشوار است. یک نمونه زیبا از این نوع خوشنویسی در قالی تمثال مبارک حضرت رسول (ص)، که قبلاً نیز به آن اشاره شد، به کار رفته است (تصویر شماره ۴).

از آنجایی که کاربرد ثلث بیشتر در تزیین بناهاست، در مواردی که تصویر یک بنا در قالی بافته می‌شود خط ثلث به کار برده شده در بنا نیز در قالی آورده می‌شود. به عنوان مثال تصویر شماره ۶ که در آن ساختمان مسجدی در حال ساخت و ساز نشان داده شده است. در این قالی خط نگاره حاشیه‌ی بالای مسجد به خط ثلث است. نوع خط نگاره به زبان نوشته نیز بستگی دارد. ثلث اغلب برای نوشته‌های عربی به کار می‌رود و نستعلیق بیشترین کاربرد را در زبان فارسی دارد. در بخش بعدی در مورد زبان‌های مختلف به کار رفته در خوشنویسی قالی بحث می‌شود.

زبان

از زمانی که ایرانیان اسلام را پذیرفتند، عربی که زبان قرآن است به عنوان زبان مقدس و زبان دینی وارد فرهنگ ایرانی شد و در آثار هنری نیز به طور گسترده، کاربرد فراوانی یافت. همچنین در مناطق گسترده‌ای از ایران زبان‌ها و لجه‌های مختلفی به کار می‌رود که گهگاه در بافت قالی (در خوشنویسی قالی) نیز خود را نشان می‌دهد. با وجود همه این‌ها فارسی بیشترین کاربرد را در قالی‌بافی دارد. در خوشنویسی قالی‌ها، اغلب اشعار شاعران و تقدیم نامه‌ها به فارسی هستند. حتی در مناطق غیرفارسی زبان نیز خوشنویسی قالی به زبان فارسی رایج‌تر است.

عربی بعد از فارسی بیشترین کاربرد را در خوشنویسی قالی دارد. متون

۳- قالیچه- تابلو تمثال حضرت امیر(ع)

محل بافت: کرمان، بافنده: فرخی کرمانی

تار: ابریشم، پرز: پشم، تاریخ بافت: تیرماه ۱۳۱۹ شمسی، اندازه ۸۰*۶۰ سانتیمتر

در این نمونه انواع خوشنویسی روی خط راست افقی، مورب (چلیبیا) و منحنی به نستعلیق دیده می‌شود. تمام نوشته‌ها در وصف حضرت امیر(ع) است.

۴- قالیچه- تابلو تمثال مبارک حضرت رسول(ص)

محل بافت: تبریز.

تار: ابریشم، پود: نخ، پرز: پشم درجه ۱، اندازه ۷۰x۷۰ سانتیمتر

این قالیچه از نظر رنگ‌بندی و طرح و بافت بسیار زیباست. دور تصویر مبارک حضرت رسول با خط ثلث آیه ۲۵۶-۲۵۸ سوره مبارکه بقره (آیه الکرسی) بافته شده است.

۵- قالیچه جانمازی اصفهان یا کاشان (از مجموعه موزه فرش ایران)

تار و پود و پرز: پشم، تاریخ بافت: ۱۱۲۰ شمسی، اندازه: ۱۰۵x۱۴۱ سانتیمتر در بالای محراب قالیچه با خط ثلث جملات زیرآورده شده است:

«عجلو بالصلوه قبل الفوت» و «عجلو بالتوبه- قبل الموت» نقوش حاشیه پهن فرش (بین دو حاشیه باریک) که به رنگ سفید است یادآور خطوط کوفی است.

۶- قالیچه- تابلو نقش برجسته‌ی مدرسه‌ی چهار باغ اصفهان

طراح و بافت: تهران، نگارخانه فرش استاد موسی سیرت

نوع رنگ: گیاهی، تعداد رنگ: ۱۳۰۰ رنگ ترکیبی، تار: ابریشم، پرز: کرک و ابریشم

مدت بافت: ۳۰ ماه، اندازه: ۱۱۰x۱۶۰ سانتیمتر

در طرح و بافت این قالیچه نوآوری خاصی انجام گرفته و نقوش به صورت سه بعدی یعنی برجسته بافته شده‌اند. نوشته‌ها و خطوط ثلث حاشیه‌های بنا و خط کوفی بنایی مناره نیمه تمام از نمونه‌های عالی خوشنویسی روی قالی هستند. ارزش دیگر این فرش در نمایش مراحل ساخت و نصب کاشی است.

۷- قالیچه جانمازی زمینه لاک‌ی کاشان (از مجموعه قالی‌های موزه ایران باستان)

تار و پود: ابریشم طبیعی، پرز پشم زر بفت شده با مقتول نقره

تاریخ: ۱۰۱۰ شمسی، اندازه: ۱۰۸x۱۹۵ سانتیمتر

آرتور پوپ این فرش را بافت تبریز می‌داند که مربوط می‌شود به دوران صفویه. خط به کار رفته در حاشیه‌ی بزرگ ثلث است و آیه ۲۵۶-۲۵۸ سوره بقره (آیه‌الکرسی) را بیان می‌کند. در حاشیه‌ی کوچک بیرونی قالیچه دو آیه‌ی (۲۸۶-۲۸۵) از سوره بقره آمده است در دو سمت راست و چپ در وسط حاشیه‌ی بزرگ، در درون دو مربع به شیوه‌ی گره چینی (کوفی بنایی) شهادتین نوشته شده است. در حاشیه‌ی کوچک آیه‌ی ۸۰ سوره اسراء و در نوار سفید دور محراب جانمازی آیه‌ی ۲۴ سوره ابراهیم آمده است. همچنین در قسمت بالایی متن صفات خداوند نوشته شده است.

۸- قالیچه‌ی زیارت عاشورا

محل بافت: اصفهان

تار: ابریشم، پود: پنبه، پرز: کرک، اندازه ۲۱۰x۱۶۰ سانتیمتر

در متن زیارت عاشورا در ۲۶ سطر با خط زیبای نسخ آمده است و در حاشیه‌ی بزرگ ۱۰ بیت شعر در مدح امام حسین(ع) به خط نستعلیق به همراه ۱۰ کتیبه

تصویر ۱۵

که نام ۵ تن آل عبا زیر نام «الله» آورده شده است.

۹- قالیچه‌ی محرابی شب هجران (از شاهکارهای هنری و ادبی جمهوری آذربایجان)

طراح: استاد آثار میکائیل یوف، بافندگان: صفوره فرج اله یووا، نازله ابیل یووا، حورت اروجوج یووا تاریخ بافت: ۱۸۹۱ میلادی اشعار حواشی قالی از شاعر نامدار فضولی و به ترکی است ولی با حروف عربی/فارسی نگاشته شده است.

صورت شاعر با انواع اسلیمی ساخته شده است. در پای درخت میانی فردی نشسته و اشعار فضولی را می‌خواند و یک نفر عود می‌نوازد عاشق و معشوقی نیز به دو طرف درخت تکیه داده‌اند. اشعار در حاشیه باریکی دور تا دور متن اصلی فرش بافته شده‌اند و اشعار در وصف مصائب عاشق است و ذکر غنا و بی نیازی او.

۱۰- قالی چهار فصل (مجموعه قالی‌های خصوصی)

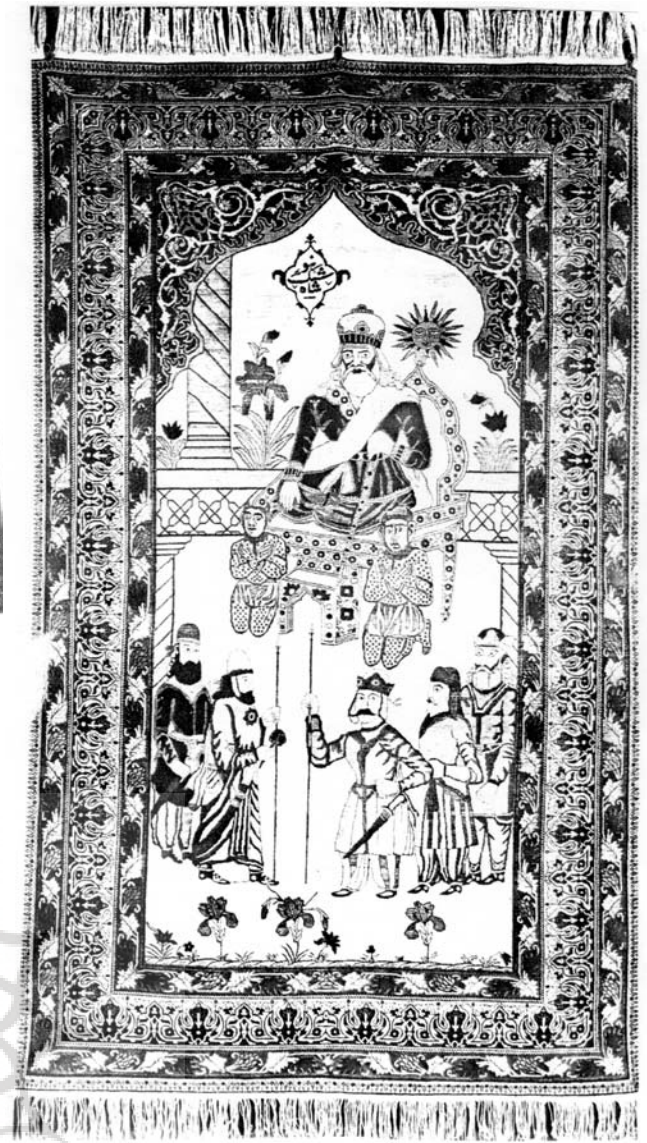
محل بافت: کارگاه صنایع در تبریز، طرح از استاد سیدحسین میرمصور ارژنگی، بافنده: استاد شیخ حسن حداد تبریزی. تار: ابریشم از ده رنگه پود: نخ آبی رنگ دوله، پرز: پشم درجه یک آذربایجان.

تاریخ بافت: ۱۲۹۸ شمسی، اندازه: ۲۲۵x۳۱۶ سانتیمتر

در این نوع قالی تصویر چهار بنای تاریخی مهم در متن و چهار واقعه‌ی مذهبی در چهار لچک قالی، سیمای شش نفر از شعرای نامی ایران و هشت نفر از سلاطین در حاشیه و در ترنج وسط داریوش با دو غلام و شکل ۱۲ ماه قمری دور او، بافته شده است. در لوار بالایی و پایینی قالی یک غزل ۶ بیتی به خط نسخ آمده است. خط میخی در حاشیه‌ی کوچک داخلی.

۱۱- قالیچه طرح محرابی کاشان (از مجموعه قالی‌های خصوصی)

تار: ابریشم، پود: نخ دوله، پرز: ابریشم طبیعی.

تصویر ۱۳

تصویر ۱۴

نتیجه:

در این مقاله نگاهی کلی و از طرفی تحقیقی به موضوع کاربرد خوشنویسی روی قالی طرح شد و سعی بر این بود که مطالب به نحوی مستدل دسته‌بندی شود. روشن است که این موضوع دارای گستردگی و پیچیدگی فراوانی است که در هر بخش آن باید مطالعات و تحقیقات بیشتری انجام گیرد. از جمله ارتباط نقش‌ها با نوشته‌ها، انواع نوشته‌ها و کاربرد آن‌ها در مکان‌ها و مناسبت‌های زمانی مختلف، علت نیاز هنرمند به استفاده از خوشنویسی در فرش، آغاز استفاده از خوشنویسی در قالی‌بافی و ادامه و گسترش آن در میان عامه در طول زمان و در گستره‌ی مکان، مطالعه‌ی خوشنویسی بر روی انواع فرش شامل قالی، قالیچه، زیلو، گلیم و... و بسیاری موضوعات دیگر مواردی هستند که می‌بایست با مطالعه و دقت بیشتر در نظر گرفته شوند.

بناچار به تدریس بافت فرش در دانشگاه، لازم است این مقوله (خوشنویسی روی قالی) در برنامه‌ی درسی دانشجویان این رشته قرار گیرد و پیش نیاز آن آشنایی دانشجویان با خط و خوشنویسی باشد. همچنین فرهنگ ایرانی تأثیرگذار بر تمامی هنرهای ایرانی از جمله خوشنویسی و قالی‌بافی بایستی مورد توجه قرار گیرد.

فهرست تفصیلی تصاویر

۱- معراج حضرت محمد(ص)

محل بافت: تهران، کارگاه استاد سیدابوالحسن موسوی سیرت
نوع رنگ گیاهی، تعداد رنگ: ۳۰۰۰ رنگ ترکیبی، تار: ابریشم پرز، ابریشم، کرک، مفتول طلا

مدت بافت: ۲۴ ماه اندازه: ۱۶۰×۱۱۵ سانتیمتر

اصل اثر نقاشی مینیاتور از استاد سلطان محمد، نقاش بزرگ دوره‌ی صفویه است ۹۰ بیت از اشعار نظامی گنجوی در سمت بالا و پایین قالیچه به خط نستعلیق بافته شده است که در وصف حضرت محمد(ص) است.

۲- قالیچه تصویری نور علیشاه

محل بافت: اطراف نهاوند توسط یکی از مریدان وی.

تعداد رنگ: ۱۲، تار و پود: نخ، پرز: پشم، تاریخ بافت: اواسط قرن ۱۴ هجری اندازه ۲۲۲×۱۴۵ سانتیمتر.

نور علیشاه از درویش طریقه‌ی نعمت الهی متوفی به سال ۱۲۱۲ هجری است. به علت داشتن صورت جذاب، از او عکس‌ها و تابلوهای زیاد رنگی توسط هواخواهان تهیه گشته است. طرح خیالی بافته شده است. دو بیت عرض پایینی برعکس بافته شده‌اند. شعر در وصف درویشی و از سروده‌های خود نورعلیشاه است.

می‌شوند. نظیر واقعه‌ی عاشورا، واقعه مشروطیت، نبرد بین استبداد و مشروطه خواهان و حماسه‌های ملی شاهنامه. مورد اخیر که در تصویر شماره ۱۴ نشان داده شده است، به نبردهای رستم پهلوان اسطوره‌ای ایران اشاره دارد.

در این قالی ۲۵ صحنه از جنگ‌های رستم در ۲۵ قاب آمده است و صدبیت شعر از اشعار فردوسی در وصف این صحنه‌ها در اطراف هر قاب به نستعلیق آمده است.

۵- تقدیم نامه‌ها: برای تقدیم و عرضه‌ی فرش به شخصی خاص یا مکانی خاص بافته می‌شوند. نظیر تقدیم نامه قالی هفت شهر عشق که در مورد ۳ از آن یاد شد.

۶- مکان‌ها: گاه تصاویر مکان‌های خاص در قالی بافته می‌شود که ممکن است با شرحی در مورد آن‌ها همراه باشد. این مکان‌ها ممکن است مذهبی باشد یا ملی و تاریخی. نظیر موارد ذکر شده در قسمت چهارم مورد ۳، همچنین فرش مشروطیت که قبلاً در مورد ۲ از آن یاد شد و تصویر شماره ۶ که مدرسه‌ی چهار باغ اصفهان را نشان می‌دهد.

۷- شخصیت‌ها: به جز تمثال شخصیت‌های مذهبی که قبلاً از آن‌ها یاد شد، گاه تصاویری از افراد مورد علاقه و احترام هنرمند قالی‌باف یا سفارش دهنده‌ی قالی همراه با اشعاری در متن قالی بافته می‌شود، نظیر قالیچه‌ی تصویر نورعلیشاه که در قسمت «کاربرد خوشنویسی در قالی» از آن یاد شد.

باید اذعان داشت که تقسیم‌بندی ذکر شده نه کامل است و نه تمام انواع خط نگاره‌ها را در بر می‌گیرد. همچنین باید یادآور شد که نمی‌توان مرز مشخصی برای موضوعات خط نگاره‌ها در نظر گرفت چون گاه در یک قالی چند نوع خط‌نگاره با مفاهیم مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرند.

تصویر ۱۹

تصویر ۲۰

قالیچه ۱۵ بیت شعر مذاکره‌ی انوشیروان و دو وزیرش در مورد ده ویران و گفت‌وگوی جعدان از ظلم و ویرانگری پادشاه است. که به خط نستعلیق بافته شده است. تصویری با همین موضوع از نگارخانه‌های آقامیرک بر نسخه خطی خمسه‌ی نظامی است (دوره صفوی).^{۱۱}

۲۰- قالیچه‌ی کرمان (از مجموعه موزه فرش ایران)

تاریخ بافت: ۱۳۱۰ شمسی، اندازه ۱۳۰×۱۸۵، تار: نخ تابیده بود: نخ خام دولا، پرز: پشم در وسط ترنج به خط ثلث نوشته شده «حماندار مبارک باد». دور تا دور حاشیه مادر (حاشیه بزرگ یا پهن) سی و دو کتیبه وجود دارد که در شانزده کتیبه یک دو بیتی تکرار شده است (به نستعلیق) و در شانزده کتیبه‌ی دیگر ۱۶ مرتبه کلمه‌ی نوظهور (به نسخ) تکرار شده است.

منابع

- اسکارچیا، جیان روبرتو. هنر صفوی، زند، قاجار، از مجموعه تاریخ هنر ایران (۱۰)، ترجمه دکتر یعقوب آژند، تهران، انتشارات موسی، چاپ اول ۱۳۷۶.
- حصوری، علی. «واژه‌های پراکنده نیاز به تدوین دارند»، نشریه قالی و گلیم، تهران، مرکز توسعه صادرات ایران، شماره ۴، ۲۱ خرداد ۱۳۷۱.
- خشکنابی، سیدرضا. ادب و عرفان در قالی ایران، تهران، انتشارات سروش، ۱۳۷۸.

پانویست‌ها:

۱- دکتر علی حصوری، «واژه‌های پراکنده نیاز به تدوین دارند» نشریه قالی و گلیم، تهران، مرکز توسعه صادرات ایران، شماره ۴، ۲۱ خرداد ۱۳۷۱، ص ۲۴.
۲- سیدرضا خشکنابی، ادب و عرفان در قالی ایران، تهران، انتشارات سروش، ۱۳۷۸، ص ۹.
۳- سوره علق اولین سوره نازل شده پیغمبر اکرم (ص) است که در چهارمین آیه آن از خدا به عنوان کسی یاد می‌کند که به انسان نوشتن با قلم را که طبق

آیات بعدی از امتیازات بشر است، آموخته است. همچنین سوره ۶۸ قرآن به نام قلم، که در اولین آیه آن به «قلم و آنچه می‌نویسد» قسم یاد شده است.
۴- لازم به ذکر است که منظور نگارنده منابعی بوده که به آنها دسترسی داشته است و یا از آنها اطلاع داشته.
۵- برای کسب اطلاعات بیشتر رجوع کنید به کتاب ادب و عرفان در قالی ایران اثر استاد خشکنابی

۶- چند رج آغازین دور تا دور لبه خارجی فرش که عموماً بدون طرح بافته می‌شود (ساده)، لوار فرش نامیده می‌شود.

۷- لوار: نوار ماندی که از اولین گره‌های قالی آغاز می‌شود و دور تا دور آن، معمولاً بدون نقش بافته می‌شود. استاد خشکنابی، ادب و عرفان قالی ایران، ص ۲۴

۸- حاشیه‌ی باریک (داخلی، خارجی): با فاصله چند رج از لبه‌های فرش‌های دارای حاشیه، حاشیه باریک خارجی آغاز می‌شود که شامل دو خط موازی با فاصله کوتاه (نسبت به حاشیه پهن) از هم در دور تا دور قالی است. بعد از آن حاشیه پهن است و در قسمت داخلی‌تر به همان ترتیب ذکر شده حاشیه باریک داخلی بافته می‌شود.

۹- در آن گروه از فرش‌ها که دارای حاشیه هستند، فضای بین دو حاشیه باریک خارجی و داخلی، حاشیه پهن نامیده می‌شود.

۱۰- زمینه غالب قالی که قسمت اعظم آن را تشکیل می‌دهد و طرح‌ها و نقش‌ها بر آن بافته می‌شوند و در واقع رنگ آن تعیین‌کننده رنگ اصلی فرش است.

۱۱- حیان روبرتو اسکارچیا، هنر صفوی، زند، قاجار، از مجموعه تاریخ هنر ایران (۱۰)، ترجمه دکتر یعقوب آژند، تهران، انتشارات مولی، چاپ اول ۱۳۷۶، ص ۲۵

راست بالا شاهپور، اول سوار بر اسب، در سمت چپ نادر سوار بر اسب در حال حمله، در سمت راست پایین متن، جنگ شاهپور، در سمت چپ گرفتن تاج از میان دو شیر بافته شده است و در ترنج وسط قالی صحنه مبارزه میان سربازان رومی و قوای مستبد مرکز از یک طرف و مدافعان از یک طرف و مدافعان آزادی از طرف دیگر، جلو مجلس، شورای ملی دیده می‌شود.

۱۵- قالیچه تصویری کاشان (تصویر حضرت عیسی و مریم)

تصویر ۱۷

اندازه: ۲۰۵×۱۳۶ سانتی متر، تاریخ بافت، ۱۳۲۲ هجری.

در ده کتیبه‌ی کوچک در گوشه‌های قالیچه چنین خوانده می‌شود: فرمایش آقا محمود، عملی میر علی اکبر. به احتمال قریب به یقین سفارش دهنده همان محمود دبیرالضنایع از پیش کسوتان معروف قالی کاشان است. در حاشیه باریک بیرونی قالیچه ۱۴ بیت شعر در ارتباط با تصاویر قالیچه آمده است (به نستعلیق)

۱۶- قالی هفت شهر عشق (از مجموعه قالی‌های موزه حرم مطهر حضرت امام رضا(ع))

این قالی در تاریخ ۱۳۵۳ شمسی مطابق با ذی‌القعدة ۱۳۹۴ قمری بافته شده و به حرم امام رضا، تقدیم شده است. اندازه: ۳۷۵×۴۶۸ سانتیمتر، تار: ابریشم طبیعی، پود، نخ دولا، پرز: پشم، محل بافت: اصفهان. هفت شهر مقدس مسلمانان: مکه، مدینه، نجف، کربلا، مشهد، کاظمین و سامرا در هر یک از ترنج‌های دوازده ضلعی بافته شده‌اند. در پایین زمینه از راست به چپ تصاویر حرم حضرت معصومه و شهر قم و مقبره‌ی حافظ، فردوسی، سعدی و در انتهای سمت چپ مسجد امام اصفهان قرار دارد. در انتهای متن قالی در انتهای متن قالی در قسمت بالا در میان نوار باریکی با خط نسخ طلایی رنگ آیاتی از قرآن آمده است و در لوار ضلع با لای قالی به خط نسخ تقدیم نامه‌ای به حضرت ولی عصر(عج). در وسط نقوش حاشیه مادر نیز مطالبی نوشته شده است.

۱۷- قالی فردوسی نامه یا نبردهای رستم. (از مجموعه موزه فرش ایران) محل بافت: تبریز، اندازه: ۳۵۶×۴۲۵، تار: نخ تابیده، پود: نخ خام یک لا، پرز: ابریشم.

این فرش در تاریخ ۱۳۲۰ شمسی به سفارش شخصی به نام زواران در کارخانه کهنمویی تبریز بافته شده است.

در این قالی ۲۵ صحنه از جنگ‌های رستم در ۲۵ قاب منظم به تصویر کشیده شده است و یکصد شعر از اشعار فردوسی به خط نستعلیق در حاشیه‌ی نوار مانند قاب‌ها و با توجه به موضوع تصویر، جا داده شده‌اند. این قالی از نظر تعداد ابیات از بهترین نوع قالی‌هاست.

۱۸- قالیچه‌ی شکار بهرام گور (از مجموعه موزه فرش ایران) این قالیچه در اواخر قرن ۱۹ در کارخانه حاجی یهودا آقا بابا اوف کاشانی بافته شده است. در دور تا دور حاشیه‌ی بزرگ آن ۳۲ بیت شعر از اشعار نظامی به خط نستعلیق آمده است. اشعار در ارتباط با تصویر و در شرح شکار بهرام گور است. جالب این است لباس و تاج و قیافه‌ی بهرام گور مشابه پادشاهان معاصر ایران تصویر شده است.

۱۹- قالیچه‌ی تصویری کاشان

تصویر انوشیروان و وزیرش بوذرجمهر

بافت کاشان، اندازه ۱۹۸×۱۲۹ سانتیمتر

احتمالاً طرح و بافت از محتشم کاشانی، شاعر معروف باشد. در حاشیه‌ی بزرگ

تصویر ۱۸

تاریخ بافت: ۱۳۳۵ شمسی، اندازه ۱۲۹×۲۰۴ سانتیمتر

در این قالیچه هبیت از یک غزل یازده بیتی شیخ سعدی با خط نستعلیق در ده کتیبه در حاشیه‌ی پهن دور تا دور قالیچه آمده است.

۱۲- قالیچه شتر لیلی (از مجموعه فرش‌های خصوصی)

محل بافت: راور کرمان، تاریخ بافت: ۱۲۷۵ شمسی، اندازه: ۱۱۰×۱۶۸

سانتی متر، تار: نخ تابیده، پود: نخ خام دولا، پرز: پشم نقش شتر لیلی از حیوانات و انسان‌های مختلف ساخته شده است و روی سر مجنون پرندگان لانه کرده‌اند در حاشیه دور قالیچه شانزده کتیبه به خط نسخ اشعاری منسوب به نظامی در شرح داستان لیلی و مجنون آمده است.

۱۳ قالیچه بارگاه هوشنگ شاه

معاصر- مربوط به فروشگاه لاجوردی- برگرفته از نشریه قالی گلیم، شماره ۴، خرداد-۷۱ص ۱۷ این تصویر از آگهی تبلیغاتی گرفته شده و اطلاعات چندانی در مورد آن در دست نیست و صرفاً برای نشان دادن این نوع بافت آورده شده است. نام هوشنگ شاه در کتیبه‌ای بالای سرش نوشته شده است.

۱۴- قالی مشروطیت (از مجموعه قالی‌های موزه تبریز)

این قالی از عرض بافته شده و طول آن از عرضش کمتر است. طرح نقشه‌ی آن بر قالی چهار فصل شباهت دارد و احتمال دارد طراح آن نیز استاد میرمصور باشد. در حاشیه‌های باریک داخلی بالا و پایین ۶ بیت شعر در ۱۲ کتیبه در حال و هوای مشروطه و آزادیخواهی نوشته شده است. در لچک‌ها تصاویر، امیر کبیر، رضاخان (قبل از رسیدن به سلطنت)، ستارخان و باقرخان مشاهده می‌شود. در وسط حاشیه‌ی بالایی تصویر تخت جمشید و وسط حاشیه‌ی پایین ارگ علیشاه، در وسط حاشیه‌ی سمت راست، مسجد کبود، در وسط حاشیه سمت چپ گنبد سلطانیه، وسط بالای متن، حضرت امیر(ع)، در وسط پایین متن، شاه عباس کبیر، در سمت راست متن، شیخ سعدی، در سمت چپ حافظ، در سمت